

AZ „ILlich-JELENSÉG”

A szerző „rendhagyó személyiség”; művének kritikája „jelenség”-ként emlegeti; ezzel nem csak személy szerint rá, hanem művének különösségére is utal.

Latin-Amerikában, Mexikóban él, s a szép, hangzatos spanyol nevek világában olyan idegen, oly különösen hangzik az övé: Ivan Illich. Írói álnévnek hinné az ember.

Pedig nem az. Életrajzi adataiból kiderül, hogy a dalmáciai katolikus családból származó Ivan 1926-ban született, Bécsben. Mérnök apjának földbirtokai is voltak, a jómód lehetővé tette fia számára több külföldi egyetem látogatását. Krisztallográfiát hallgat Firenzében, élénk érdeklődést tanúsít a lélektan és a művészettörténetek iránt, megtanul nyolc nyelvet, Salzburgban történettudományból doktorál, hogy aztán teológiai tanulmányokra adja a fejét, s már az egyház szolgájaként vállalhasson missziót New York egyik nyomornegyedében, a Puerto Ricóban. Innen átkerül az Egyesült Államok „társult államába”, magába Puerto Ricóba, New York-i szegénysorsú hívei származási helyére, ahol kinevezik a katolikus egyetem prorektorává. Itt sincs maradása: összekülönbözik mind az egyházi, mind a világi hatóságokkal, leköszön és továbbáll. Nem vonul vissza: gyalogszerrel bejárja Latin-Amerikát. Majd letelepszik a mexikói Cuernavacában, ahol — Róma támogatásával s a spanyol nyelv művelésének bevallott szándékával — megalapítja az azóta nevezetessé vált *Nemzetközi Kulturális, Dokumentációs és Információs Központot*, amely később eltért eredeti rendeltetésétől, s egyfajta szabadegyetemmé, az „illichizmus” fórumává nőtte ki magát. A Központtól 1967-ben vonják meg az egyházi támogatást, akkor, amikor Illich szakít a Vatikánnal.

1970—1971-ben kapja szárnyaira a világhír. Európában kiváltképpen franciaországi hatása tűnik jelentősebbnek; téziseinek súlyát és visszhangját az is bizonyítja, hogy pedagógiai nézetei az UNESCO programjaiban, ankétjaiban is tükröződnek: az „iskolátlantás” fogalma immár bekerült az oktatásügyi szóhasználatba.

Rengeteget írnak róla különféle irányzatú rangos szemlék. A folyóiratok ranglistáján előkelő helyezését párizsi *Esprit* például tavalyi, 412. számának súlypontját az „illichizmus”-nak szentelte: nagy vitát szervezett róla, neves résztvevőkkel. (Tartozunk annak a tudatásával, hogy az Illich-részleteket *Inverser les institutions* című szövege nyomán közöljük, s az átültetésben egy műszavát, a *convivialitét* „együtt-létezés”-nek fordítottuk, holott nagyobbat valószínűleg „az emberek minőségi együttélése”-vel sem vétettünk volna.) Igen jellemzőnek találjuk, hogy a *Les Temps Modernes*-ben éppen egy politikai közgazdász vállalkozott az „illichizmus” bírálatára.

Az „illichizmus” kétségtelenül sok szempontból és majdnem minden irányból vitatható, sőt, keményen bírálható, ami érdekességét és egyben elvitathatatlan eredetiségét is tanúsítja. A kiszikkadt pedagógia sivatagában kavarta a legnagyobb vihart, de más védett területeket sem kímélt: a nagy problémák intézményi jellegét firtatva, a legkülönbözőbb ágazatok látszatnyugalmát kavarta fel.

Marcuse és Mansholt fellépése, az unidimenzionalitás és a zérus növekedés kérdései körül zajló viták után „a nézetek Mengyelejev-táblázatán” már szinte kiszámítható volt az új elem felbukkanása: „ki kellett találni”. S Illich feltalálta magát, valahol Marcuse és Mansholt nézeteinek a metszéspontján. Amikor színre lépett, a világ dolgai iránt fogékonyabb közvélemény már érett volt meghallgatására. De azért „híveinek táboráról” senki sem szólt, még a kezdet kezdetén sem, mert éppen az a türelmesebbnek mondható közeg volt alkalmas befogadására, amely sem vakbuzgóságra, sem „táborba tömörülés”-re nem hajlamos. Illich az intézményesülések összefüggés-rendszerében adta fel a nagy leckét.

Bíráói leginkább azt róják fel neki, hogy meg is válaszolta azokat a kérdéseket, amelyeket felvetett... „A népek ópiumaként“ kezeli az általános, ingyenes és kötelező oktatást (amikor még sok száz millió analfabéta és be nem iskolázott gyermek él a Földön), azt állítja, hogy a termelés több gazdagságot elpusztít, mint amennyit előállít (amikor sok országban az egy főre jutó nemzeti jövedelem alig valamivel haladja meg egy-egy metropoliszbeli szívspecialista egyetlen vizsgálatért felszámított honoráriumát), kifejti, hogy a korszerű szállítási eszközök használata folytán több idő elvész, mint amennyit alkalmazásukkor nyer „az emberiség“ (holott sokhelyütt nem kerékpárra, de lábbeli-szerű „szállítási eszközre“ sem telik még), hogy nagyobbak az orvostudomány okozta szenvedések, mint eredmények (amikor pedig még gyermekek százmilliói védőoltáshoz sem jutnak).

Egy szövegében eszmefuttatásai és eszmei céljai körét „a nyugati és elnyugatiasodott világra“ korlátozza („Iskola, orvostudomány, szállítás, lakás... Mind ezek és sok egyéb manapság már kevésbé »haszonélvezőik«, inkább csak ügyintézőik érdekeit szolgálja. Ezeknek az intézményeknek és az általuk fenntartott társadalmaknak a válsága az egész nyugati és az elnyugatiasodott világot érinti. Általában felismerik a válság tüneteit, sokan mégis úgy vélik, hogy a termelés növelése teszi lehetővé eltüntetésüket. Mi ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítjuk. A válságból csakis az élet egyensúlyának a helyreállításával lábalhatunk ki; ezt az egyensúlyt veszélyezteti a közhasználatú eszközök aránytalanul nagy hatalma“). Ennek ellenére nagyobbára „az emberiség“ okítására bölcselkedik.

„Az emberiség“ kétségtelenül olyan hivatkozási kategória, amelyről igen nagy kár volna lemondani. Csakhogy rész nélkül nincs egész, és macacs a konkrétum. „Tulajdonképpen sehol sem alkalmazhatók a megkülönböztethető aspektusokat egybeemelő »világviszonylatú kutatások«. Példaként említhetnők azt a fontosságú, amelyet bizonyos szerzők a szennyeződés vagy az elidegenedés kérdésének tulajdonítanak. Mindkettő más-más jelentésű a Ruhr-vidéken és Moçambique-ban... Minden kérdés tárgyalása módszertanilag megköveteli a meghatározó tényezők minimális rendszerének az azonosítását.“ (Mihai Botez és Paul Dimitru a *Prognoza sociologică* című kötetben, Editura ştiinţifică, 1972.)

Vannak tézisei, amelyek Amerika viszonylatában érvényesek lehetnek. Csak-hogy miként nem igaz az, hogy ami Amerikának jó, az az egész világnak jó, ugyan-úgy nem igaz az sem, hogy ami Amerikának nem jó, az nem megfelelő sehol sem.

Általánosításai nem csupán földrajzi vonatkozásban zavarók. Hiányolható az emberi szükségletek történelmi és kulturális relativizmus mindenkor fontos felismertetése kötelezettségének az elhanyagolása. Vonatkozik ez például a szemelvénynek az orvosellátásról szóló részére is. Egy francia orvos így válaszolt neki: „Igaz, hogy kortársaink kevesebbe kerülnének, ha leszoknának a dohányzásról. De amíg ennek a bekövetkezésére várunk, megtagadhatjuk a tüdőrákos gondozását vagy a dohányzás következtében súlyosbodott érrendszeri betegségben szenvedőtől a kezelést, kínjainak csillapítását?“

Egyik vitapartnere mondta: ördögien rossz világot szerkeszt, hogy aztán exorcizálhasson...

Igen, szellemekkel verekszik, s tartalékában sincsenek valóságos földi erők. Egyedek és intézmények konfliktusát láttatja, stratégiájában nem szerepelnek sem társadalmi osztályok, sem rétegek, sem etnikumok. Olyan, mint az egyszerű ember, aki a béketárgyalás asztalához szeretett volna ülni, pedig egyetlen hadosztálya sem volt.

Ezért aztán „köztisztasági szolgálat“ közben a minimális meghatározó tényezőknél felülemelkedve csak a pamflet szintjéig juthatott.

Vagy a barkácsolás életfilozófiáját sikerült volna rendszerbe foglalnia?

Bármiként legyen, nekivadultságának vannak rokonszenves vonásai; kegyetlen világában az elidegenedettséggel ellenszereit keresi, s az utópiák álmait variálja: az emberek szeretetre, szabadságra vágyanak.

Az embernek eszközre van szüksége a helyváltoztatáshoz és ahhoz, hogy az időjárás viszontagságaitól védett lehessen. Gyógyszerekre van szüksége a betegségek ellen és hírközlő eszközökre, hogy felebarátaival kapcsolatban állhasson. A

szükségessé vált tárgyak között olyanok is vannak, amelyeket ő maga egyedül már nem tud előállítani. Az emberek függőségbe kerültek a civilizációk szerint különböző tárgyakkal és szolgáltatásokkal. Egyeseknek cipőre, másoknak tűz-

helyre van szükségük. Egyesek ugyan-
úgy nem nélkülözhetik az aszpirint, mint
mások a sajtót.

De az emberek nemcsak tárgyakat gé-
nyelnek: szükségük van mindenekelőtt
arra, hogy ők maguk olyasmiket állíthas-
sanak elő, amik kellemessé teszik az éle-
tet, hogy amit előállítanak, azt saját íz-
lésüknek megfelelően alakítsák, hogy a
termékek felhasználása ne végcél legyen,
hanem további tevékenységeket tegyen
lehetővé. A rab néha több tárgy birto-
kában van, és több szolgáltatás haszon-
élvezője, mint szabadlában levő család-
tagjai, de nem szólhat bele a dolgok
alakításába, s arról sem dönthet, mire
használnák őket. Büntetése lényege éppen
az, hogy megfosztották attól, amit én
„együtt-létezésnek“ neveznék.

Ezzel a fogalommal a termelékenység
ellenkezőjét szeretném kifejezni: egyrészt
személyeket egymáshoz fűző, autonóm és
alkotó viszonyokat, másrészt az egymás-
sal kapcsolatban álló személyek viszo-
nyát környezetükhöz. Az „együtt-létezés“
a személyeknek a környezetük és élet-
keretük kihívásaira adott valóban haték-
kony, ám kondicionált válaszában ellenté-
te. Véleményem szerint az „együtt-létezés“
a kölcsönös egymástól függésben megvaló-
sult egyéni szabadság, amelynek belső
etikai értéke van. Úgy hiszem, „együtt-
létezés“ nélkül az élet elveszti értelmét,
és az emberek elsenyvednek.

A politika az a formális struktúra,
amellyel egy adott társadalom kifejezi
és tiszteletben tartatja értékrendjét. Min-
den jelenlegi politikai struktúra [...] a
termelékenységet hangsúlyozza és írja
elő, mégpedig az „együtt-létezés“ rová-
sára. Nem annyira javakat az emberek-
nek, mint inkább az áruknak fogyasztó-
kat szolgáltatnak. A fogyasztókat olyan
áruk vásárlására és felhasználására kész-
tetik, amelyekre tulajdonképpen nem is
volna szükségük. S nem teszik lehetővé
számukra, hogy autonóm személyekként
vegyenek részt a kiválasztás, még ke-
vésbé a termelés folyamatában. A ter-
mékek számának növelését tekintik cél-
juknak, mert ez a szaporaság biztosítja
a termelési folyamat terjeszkedését [...]

Valamely társadalom tagjai minél in-
kább meg vannak győződve arról, hogy
nagyon fontos gépkocsitulajdonossá vál-
niuk, annál kevésbé hajlamosak autó-
stopra váró személyt felvenni az üres
helyre. Az „együtt-létezés“ a termelé-
kenység növekedésének arányában csök-
ken.

A politikusok az orvosok számának a
növekedését ígérik. Az emberek meg
vannak győződve arról, hogy föltétlenül

szükség van orvosra, amikor valaki epilep-
sziaás rohamot kap az utcán. Az orvos
viszont meg van győződve arról, hogy
csak gépkocsival mehet ki a beteghez,
vagy csak mentőautóval küldheti ki hoz-
zá a segédszemélyzetet. Az orvostól való
függőség növekedésének mértékében az
emberek előbb mindinkább félni kez-
denek a járdán gércsökben fetregő em-
bertől, aztán képtelenné válnak segítsé-
gére sietni, végül már nem is törődnek
vele. „Van, aki foglalkozzék az ilyesmi-
vel.“ Ami azt jelenti: lennie kell „az
eset“ elintézésére hivatott intézménynek.
A politikus ígérte jobb élet ily módon
válík azonossá egy olyan társadalmi lét-
formával, amelyben mind több szolgál-
tatást intézményesítenek, következéskép-
pen mind több szükséglet is intézménye-
sül.

A termelés intézményesültségét a szük-
ségletek intézményesülése tartja fenn. A
circulus vitiosus kimutatható mind a ja-
vak termelése, mind a szolgáltatások te-
rületén. A gyors szállítóeszközök — akár
közösségek, akár magántulajdonban van-
nak — a városiasodás kereteit olyan
nagy mértékben kiterjesztik, hogy hely-
változtatási szükségleteit már senki sem
elégítheti ki gyalogosan, kerékpárral vagy
riksával. Egy másik példa, amelyre majd
még többször hivatkozom írásomban: az
orvosi testület megkaparintotta monopó-
lium, amellyel annyira magához ragad-
ta a gyógyszeres ellenőrzését is, hogy
egy seb fertőtlenítésében ma már Fran-
ciaországban kevésbé önálló egy orvos-
tanhallgató, mint Mexikóban egy mun-
kás. Az utóbbi években a gyógyszeres
dobozokból kezdenek eltűnni a haszná-
lati utasítások. A haladás sok más je-
léhez hasonlóan Franciaországban ez is
egy évtizeddel később nyilvánult meg,
mint az Egyesült Államokban. Ameriká-
ban egyébként már egy lépéssel tovább
mentek. Néhány hónappal ezelőtt elő-
adást kellett tartanom Iowa államban.
Nagyon náthás voltam, de nem vásárol-
hattam antihisztamint a gyógyszerárban.
El kellett mennem az orvoshoz, receptet
kérnem tőle; a patikában aztán kaptam
egy tubust, amelyen csak egy szám volt,
a nevem, meg az adagolás: napi két
tabletta. A gyógyszerész nem volt haj-
landó semmiféle felvilágosítást adni az
orvosság összetételéről. Az orvos enge-
délye nélkül a tájékoztatással törvény-
sértést követett volna el. Arra sem volt
lehetőségem, hogy egy farmakopea segít-
ségével meggyőződhsem orvosom gyógy-
módjának helyességéről, ugyanis farma-
kopeához már egyre ritkábban juthat
hozzá a nem szakember.

Már kezdjük felismerni a bizonyos küszöböt meghaladott intézményesülés és az önállóság egyre hangsúlyozottabb elvesztése összefüggéseinek logikáját. De vannak még területek, amelyeken lassabban halad a kutatás. A fizikai javakat illetően kezdik komolyan venni a kritikus küszöb kutatását. 1965 óta mind több jelét tapasztaljuk a fizikai környezet kiapadásának és szennyeződésének. Kezdjük felmérni, hogy sokkal nehezebb az ember megvédése a technológia kialakította tönkretett globális környezetben, mint a természetben. Egy New York-i felnőtt átlagos színvonalú egészségének megőrzése sokkal bonyolultabb, mint a szudáni felnőtt ugyanolyan szintű egészségének a megóvása. Az emberi test nagyon lassú fejlődése és a különböző kultúrák évezredek alakulása a természeti környezetben élésre tették alkalmassá a társadalmakat. Nincs bizonyítékunk arra, hogy az ember vagy a társadalom ugyanúgy alkalmazkodhat a szüntelenül változó tervezéstől túldeterminált környezethez.

Nyilvánvaló, hogy az áruk terjedése tönkreteszi az anyagi környezetet. A gyártási folyamatok hozamának növekedése a nyersanyagok kimerülése és a környezetszennyeződés szempontjából jövátéhetetlen károsodáshoz vezet. Még ha nyolcvan százalékkal csökkenne is Mexico City levegőjének szennyezettsége, akkor sem lehetne biztosítani számára az ötvenes évek kristálytisztá egét.

Logikailag is kikövetkeztethetően szükség szerű a zárt rendszert alkotó polivalens bioszféra kimerülése, összetett elemeinek a túldeterminált kultúra termékeivé való átalakítása során. Az újfajta gabonák kitermesztésének terjedése kimeríti a természetes genetikai gazdagságot. A növekvő energiatermelés, amelynek egy példája a Concorde, károsítja az atmoszférát. A modern ember szuperhigiénikus körülmények között való felnevelése alkalmatlanná teszi őt arra, hogy saját erőforrásaiból megéljen a biológiailag bonyolult környezetben. Alapos okunk van az entrópia fogalmát a világnak a technológia okozta nivellálódási folyamatára is kiterjeszteni.

Az anyagi világ zárt rendszer, per definitionem nem bír el egy korlátlanul fejlődő anyagi alrendszerrel. A tartós selejtek elkerülhetetlen felhalmozódása abban a társadalomban, amelyben egyébként minden hamar elavul, olyan közhely, hogy szót sem érdemes vesztegetni rá. Egy adott ponton túl az ember létrehozta fizikai környezet már olyan ketreccé vá-

lik, amelynek bűze megmérgezi a természetet.

Szeretném ráirányítani a figyelmet az „együtt-létezésre“. Hiszen a rendőrök számának semmiféle növelése sem teheti kevésbé veszélyessé a sétat New York valamelyik parkjában, mint az átkelést a Szaharán.

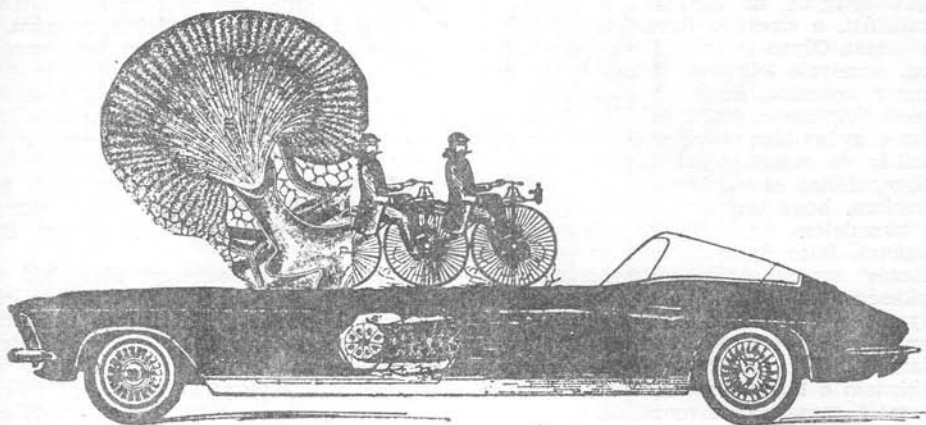
Három évvel ezelőtt akkor még botrányosnak tűnt körülmények közepette gyilkoltak meg egy nőt Brooklynban. Délután háromkor tizenhét ember szeme láttára halálra verte egy férfi. A nő kiszenvedett, senki sem lépett közbe. Ez a magatartás mostanában már normálisnak tűnik az intézményesülés jelenlegi fokára jutott társadalmakban.

Miközben a technokrata aranyketreccé változtatja a fizikai környezetet, a társadalom szövetének helyébe a bürokrata pókhálója kerül. Sok gyermek arról álmodozik, hogy elszökik a Földről, s társaival benépesíti a Marsot. S ők talán realistábbak, mint a futurologusok, akik szerint az ember megélhet a maga ásta veremben, amelybe belezuhan.

Jelenlegi intézményeink fő gyakorlatosságai nem a rossz ügyvitelnek, a hivatalosság becestelenségének vagy a műszaki elmaradottságnak, hanem a termelékenység és az „együtt-létezés“ funkciója felcserélődésének tulajdoníthatók. Minél hatékonyabb az igazgató, minél pitiánerebb a bürokrata, annál nagyobb a rendelkezésükre álló eszközök hatalma. A legjobb esetben — Ralph Nader tanítványainak segítségével — a vevő biztos lehet abban, hogy azt kapja, ami a címkén van, de legalább ugyanolyan biztos lehet abban is, hogy az intézmény megtagad tőle minden jogot a termék sajátkezü előállítására [...]

A termelés intézményes célként meghirdetett elhatalmasodását az „együtt-létezés“ felett a társadalmak fejlettségi fokát mértékének is tekintik. Azokat a társadalmakat, amelyekben az emberek többsége a számára szükséges termékek és a szolgáltatások nagyobb részét illetően más jóindulatára, hajlandóságára és tehetségére van utalva, „gyengén fejletteknek“, s azokat, amelyekben már nagy árjegyzékek alapján történik a rendelés, „fejletteknek“ nevezik [...]

A klasszikus tökefelhalmozás társadalma átalakult fogyasztói társadalommá. S változóban van magának a fogyasztásnak a természete is: a kézzel nem fogható áru (mint például az információ, a nevelés, az egészségügy, számos szolgáltatás) mind nagyobb teret hódít a piacon, s az ilyen természetű áruk ára gyorsabban emelkedik, mint a kézzelfogható ja-

Cseh Gusztáv kollázsa

vaké. A hivalkodó fogyasztás etikáját fokozatosan felváltja a termelés beteges kényszere, mégpedig azzal párhuzamosan, hogy a szakszervezetek a tömegek szabad ideje etikájának kialakítására törekednek.

Az eredeti kérdés eltorzításával egyértelmű azt sugallni, hogy a többség érdekeit szem előtt tartó terviroda védnöksége alatt a termelékenység hajszolása kevésbé ártalmas következményekhez vezet, mint a kielégítetlen fogyasztók nyomására gyorsan emelkedő termelékenység. A termékek minőségének javítására vagy elosztásuk méltányosságára irányuló kísérletek csupán a szennyeződés, a tehetetlenség és a konokság növekedéséhez vezetnek, és megfosztják nemcsak a gazdagokat, hanem a szegényeket is az „együtt-létezésről”, amely még egyetlen vagyonuk. Eppen ezért a rossz ügyvezetés, a hivatali becstelenség és a műszaki elmaradottság bírálata csupán arra jó, hogy elterelje a nagyközönség figyelmét az egyedül fontos alapproblémákról: megfordítani az ipari termelékenység felé sodródás irányát, s helyette inkább arra törekedni, hogy a modern ember valóban önállóan termeljen.

Radikálisan új politikai életmódot javasolnék. Olyat, amely tiszteletben tartaná az egyénnek azt a jogát, hogy csak azt használja, amire szüksége van, hogy egyénenként egyre nagyobb szerepet játsszék a termelésben, s olyan egyszerű, áttetsző környezetet biztosítana, amelyben az emberek nagyobbrészt hozzáférhetnek minden, a magukkal és a másokkal való törődéshez szükséges eszközökhöz.

Egy ilyen politika legfontosabb célja az intézmények jelenlegi tendenciáinak megfordítása volna. A technológia jelenlegi fejlettségi fokán az intézmények termelékenységének növelését célzó politika a felszabadulási politikával ellenkező előjelű.

Éppen azért határozom meg a politikát a fentiek szerint, mert nagyon is komolyan veszem. És úgy vélem, hogy éppen a csőd felismerése eredményeként hamarosan eljön az az idő, amikor politikai eszközökkel restaurálják termelés és fogyasztás viszonyát [...] Jőmagam olyan társadalmat — tehát olyan politikai struktúrát — óhajtok, amely lehetővé teszi, hogy az alkotó hajlamú emberek saját szükségleteiket mind termelőként, mind fogyasztóként maguk elé-gíthessék ki.

Azt hiszem, közeledünk már ahhoz a ponthoz, amelyen túl az intézmények okozta hiányérzet elviselhetetlenné válik. A kritikus pontot akkor érjük el, amikor hiábavalónak bizonyul az intézmények termékei minőségének megjavítása, vagy a fogyasztóik iránti méltányosságuk tökéletesítésére irányuló minden próbálkozás. A politikai légkör ekkor válik alkalmassá azoknak a céloknak az újrameghatározására, amelyek felé ezeknek az intézményeknek a technológia korában irányulniuk kell. A jelenlegi intézmények klienseiknek előre megszabott javakat szállítanak. A holnapiaknak viszont az alkotó hajlamú személyeknek kell olyan eszközöket szolgáltatniuk, amelyek révén aztán ők maguk elégíthetik ki saját szükségleteiket. A jelenlegi intézmények alap-termékké változtatták az

egészségügyet, az oktatást, a lakást, a szállítást, a szociális ügyekkel való foglalkozást. Olyan intézkedésekre van szükség, amelyek lehetővé teszik a modern ember számára, hogy olyan tevékenységeket folytasson, mint például a betegségek gyógyítása és megelőzése, az öntanítás és mások tanítása, a közlekedés lebonyolítása és a lakás berendezése. Javasolom, hogy törvényesen szabják meg a társadalom anyagiakkal való ellátottságának felső határát, hogy az „együttlétezés” szempontjából elengedhetetlenül szükséges eszközök a lehető legtöbb olyan ember számára hozzáférhetővé váljanak, aki alkalmas autonóm felhasználásra. Más szóval: az „együttlétezés” tekintem a társadalom ellátottságát célzó termelékenység kritériumának.

*

A modern nemzetek legalább három szempontból kezdenek hasonlítani egymásra: azonos típusú eszközöket jóformán azonos módszerek szerint működtetnek, s azonos módon osztják el a termékeket. Az iskolák az oktatás termelésének eszközei; a kórházak az egészségügyi szolgáltatások termelésének, a nagy példányszámú újságok vagy a televízióműsorok pedig a napi értesülések házhoz szállításának az eszközei. Mindezek az eszközök egymással függőségi viszonyban vannak. Az orvosok számának növekedése az orvostudományi karok termelési szintjének függvénye, s az orvostudományi karok száma jórészt a létrehozható klinikák számától függ. A kórházak, valamint az iskolák mind drágább szolgáltatásai igénybevételének lehetőségei egyaránt a törvényesített szerencsétől függenek. Az orvosi szakma csupán a szakmák egyike, s az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutás lutri minden országban, csak az elnevezés és a jelentéktelen részletek különböznek egymástól, akárcsak a nemzeti színek.

Johnson elnök uralma alatt ért véget az egészségügyi házárdjáték elnevezése körül kitört vallásháború. Az amerikaiak akkor végre megegyeztek abban, hogy attól kezdve az elosztás rendszerét biztosítási tervnek nevezik. Azóta már több biztosítási tervet kieszelték és előterjesztettek, hogy aztán valamelyiknek — ha a lakosság úgy óhajtja — monopóliumot biztosítsanak. Választhatják bármelyik modellt, a nyertesek úgyis az orvosi testület, a gyógyszerészek, a kórházi adminisztrátorok, a sebészek, a kutatók lesznek, azok, akik a haszonélvezői

annak a kétmilliárdnak is, amelyet Nixon elnök a rák elleni küzdelemre szánt.

Az egészségügyi biztosítás természetéhez tartozik, hogy a pénzügyi források fölötti rendelkezést az orvosok ellenőrzése alá helyezi. Lényegéhez tartozik annak az elképzelésnek a megerősítése is, hogy az orvos szolgáltatái tulajdonképpen megfizethetetlenek, s ő az egyedüli alkalmas annak eldöntésére, hogy mennyit juttasson szolgálataiból egy-egy betegnek.

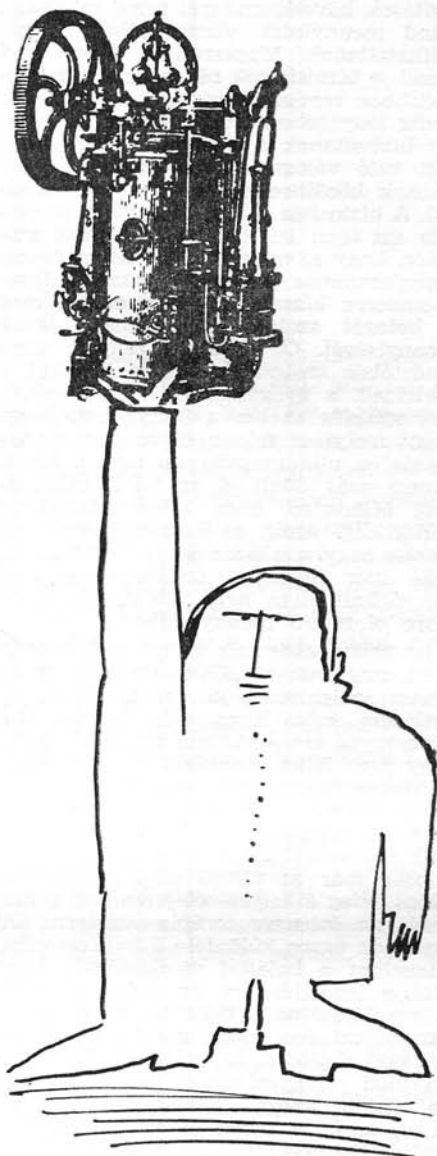
A kötelező egészségügyi biztosítás az első lépés a kötelező orvosi kezelés irányában. Mind ez ideig csupán immorális állampolgári magatartásnak tekintették, ha a polgár nem volt hajlandó az egészségügyi biztosítás elnevezésű lutrin játszani, amelyen még a húzás dátuma sem ismeretes. Az új játékszabályok szerint a polgár már köteles játszani, s a krupniának mindenképpen nyernie kell. Az amerikaiak nagy többsége számára gyakorlatilag lehetetlenné vált családi körben elhunyni, vagy szembeszegülni egy elsődleges rák megműtésével, aminek megelőzése pedig még lehetővé tenné a túlságosan nagy fájdalmak nélküli halált, miként lehetetlen bizonyos esetekben elkerülni az elmeegyérintézetbe való beutalást is.

Mihelyt kötelezővé válik, csökkenő díj-szabású az egészségügyi biztosítás, és gyakorlatilag hozzáférhetővé tesz bármilyen, az orvos javallta kezelést. Akik hamarabb halnak meg, kevesebb szolgáltatáshoz jutnak, s akik később halnak meg, azok részesülnek a legigényesebb kezelésben. Az egy főre jutó orvosi költségek a halál közeledtével emelkednek jelentősen. Az orvosokat és intézményeiket arra ösztönzik, hogy szolgáltatásaikat a haldoklók klinikai helyzetének megkönnyítésére összpontosítsák. A biztosítás az élet meghosszabbítását lehetővé tevő újabb anyagi erőforrásokat bocsát rendelkezésére az orvosi testületnek, ezektől az ily módon is kevésbé egészségessé váló társadalmat fosztják meg. A kötelező egészségügyi biztosítás lehetővé teszi, hogy az orvosi testület állandóan újabb és újabb pénzüsségeket préseljen ki.

(A kötelező iskolai oktatás elve általánosan elfogadott. Én azonban igyekszem megkérdőjelezni ezt az elvet. Az emberek többsége kételkedik a kötelező orvosi kezelés értékében. Hangsúlyozni kívánom, hogy társadalmunkban az egészségügyi gondozás máris kötelező. A legtöbb esetben az orvosok döntenek el, mikor kell valakinek elszenvednie beavatkozását, milyen kezelésnek kell alávetnie

magát. Az egészségügyi szolgáltatásoknak való alávetettséget különféle törvényes intézkedések szabályozzák: kényszerű elkülönítés a pszichiátriai kórházakban; kényszerű és szociális ügyosztályok ellenőrzte gyógyszer fogyasztása bizonyos betegségek esetében, ha el akarják kerülni a kórházi beutalást; kötelező oltások; a bizonyos térségekben elkerülhetetlenné vált szülészeti beutalás. Kétségbe ismert, pedig talán még jellemzőbb tény a gyermekek kötelező gyógykezelése. Nixon elnök 1970 júliusában üzenetet intézett a közoktatásügyi minisztériumhoz, amelyben azt ajánlotta, hogy minden gyermeket vessenek alá tesztvizsgálatnak, s kezeljék azokat — szükség esetén e célra rendelt intézetekben —, akiknél társadalomellenes vagy bűnöző hajlamokat fedeznek fel. Saint Louis *county*-ban (Missouri állam) az iskolai tanulmányaik során nehézségekbe ütköző gyermekek egyharmada az iskolai hatóságoktól amfetamin-készítményt kapott. Igaz, a napilapok tiltakozó kampánya eredményeként ilyesmire a jövőben csak a szülők beleegyezésével kerülhet sor. Az orvosok praktikáinak tulajdoníthatóan nagyon elterjedt a közvetett kényszerítés. Az alapkészítmények lassanként eltűnnek a patikákból, helyükbe olyanok kerülnek, amelyeket csak rendelvényekre szabad kiadni. Még egy példa: növekszik a balesetek áldozatainak segítségére siető laikusok ellen indított kártérítési perek száma. A kényszerítés legszomorúbb jele talán a reménytelen esetek kötelező kezelése. Franck Turnbull felveti a rák műtéti kezelésének problémáját: néha kitolják vele az abban a szakaszban még kevesebb kinnal járó halál időpontját, hogy aztán sokkal retentesebb kövesse a sebészeti és radiológiai beavatkozást.)

Persze, mindez csak addig tarthat, amíg megszabják az egy személyre fordítható közkiadások felső határát. Az orvosi testület közületi ellenőrzésének hatékonysága attól függ, mennyire becsületesen veszik fontolóra egy ilyen felső határ szükségességét. Az orvosok alkalmazásának és elbocsátásának hatalmával felruházott laikusok bizottságai, amelyek a honoráriumok megszabására is illetékesek, ellenőrzésük alatt tarthatják az egyének tisztességtelenségét, de nem törhetik le az olyan orvos dőlőfét, aki hivatása kudarcának tekinti a súlyos műtéten átesett beteg halálát. A nagyközönség igazán abban az esetben vonhatná ellenőrzése alá a gyógyászati ipart, ha a közköltegen tanult és államilag fizetett orvosok csupán meghatározott szá-

Cseh Gusztáv kollázsa

mű kezelési mód között választhatnának. Amíg ilyenszerű döntés nem születik, a mindenkinek egy bizonyos minimumot és — ha az orvos úgy akarja — akár a lehetetlent is garantáló különféle egészségügyi biztosítási terveknek semmi értelmük sincs.

A jelenlegi helyzetben a korlátlan orvosi ellátást szavatoló egészségügyi biz-

tosítások következményei mind minőségi, mind mennyiségi viszonylatban kiszámíthatatlanok. Magasztalják őket; úgymond, e biztosítások révén az egyén szabadabban rendelkezhet saját sorsa fölött. Pedig lényegében csupán annyi lehetőséget biztosítanak a diplomás orvosok között való válogatásra, amennyit a politikusok közöttire a szavazások alkalmával. A biztosítás a legjobb esetben is csupán azt teszi lehetővé a biztosított számára, hogy személyét és sorsát az orvosi komplexumhoz tartozó valamelyik fogadóemberre bízta. Az orvos szabja meg a betegét szolgáló fogyasztási javak mennyiségét. Ő dönti el, milyen kombinációban szolgálják betege érdekét a kórházak, a gyógyszerek, a pszichoterápia, szükség esetén a kényszerzubbony. Hogy melyiket mikor és milyen mennyiségben alkalmazzák, azt nem a beteg, hanem más dönti el az adott pillanatban. Mindezen nem lehet változtatni mindaddig, amíg a biztosítás arra hivatott, hogy a kliensnek az egyre izmosodó ipar termékét szállítsa: termékei per definitionem nem állnak rendelkezésre elegendő mennyiségben.

Az orvos, akárcsak a politikai közigazdász, meg van győződve arról, hogy az orvosi szolgáltatás jó dolog, ebből következően soha sincs elég belőle. Hagyományos orvoserkölése azt súgja neki, hogy nem lehet elégedett, amíg mindent el nem követett, amit tudománya a beteg „megmentésére” lehetővé tesz. Néhány száz esztendővel ezelőtt ez egyértelmű volt a virrasztással a beteg ágyánál. Ma-napság már az utolsó stádiumban levő rákos beteg áthelyezését jelentheti a műtőből az intenzív terápia-osztályra. Ott aztán az orvos különféle készítményeket adagolhat a halállal viaskodónak, hogy túlélje legalább azt az éjszakát, amíg ő a szolgálatos. Az orvos silány utánczata a minden eszközzel bármely célt szolgáló fejlődés szükségességét hirdető politikai közigazdásznak, kiváltképpen, ha sikerül addig késleltetnie a kollapszust, amíg a soron következő kolléga szolgálati ideje megkezdődik. Ha a beteg ellenáll a kezelésnek, az orvos pszichiáter kollégája segítségét kéri, hogy aztán közös erővel legyűrhesse a fogyasztó utolsó, kétségbeesett ellenállását...

Egyénenként a doktorok nem hajlandók magukra ismerni a gyógyításra hivatottak e karikatúrájában, amely azt ábrázolja, miként válik az orvos az „op-

timális” kezelés révén a maximális kínzás művészévé. Ők jól tudják, hogy a jó alvás, a rendszeres életmód, a tartózkodás a dohányzástól sokkal többel meghosszabbíthatná betegeik életét, mint minden gyógymódjuk együttvéve. Csak-hogy a személyes szerénység és megfontoltság nem mentesítheti az orvost szakmája törvényszerűségeitől, amelyek meghatározzák nemcsak saját erkölcsi környezetét, hanem már a páciensét is. A kórházak monopóliuma az ágyhoz kötött betegek gondozására a modern lakások építészeti koncepciójában is tükröződik. Szinte lehetetlenné vált otthon, a saját lakásban betegnek lenni; kényelmetlen otthon kivárni a halált.

Tényként szögezhető le, hogy — az orvosi testület nyomására — a preventív medicinát, az egészség helyreállítását baleset után vagy egy-egy krízist követően, s végül az élet utolsó szakaszának a meghosszabbítását az egészségügyi ipari komplexum monopolizálta ugyanúgy, ahogy a tudás ipari komplexuma monopolizálta a fiatalokékat istápolását, iskolai bizonyítványaik kibocsátását, szakosított, sajátos beavatásukat az ismeretek világába. E folyamatban az az időszak vált az egészség legjellemzőbb és mérhető dimenziójává, amelyben az orvos páciensét életben tartja. Az orvosi ellátás javulása legfontosabb mutatójának tekintik a várható életkor meghosszabbodását, még akkor is, ha e prolongálásnak gyakorlatilag semmi köze az orvosi szolgáltatásokhoz (kivéve persze a haldoklók esetét).

Mindennek az a következménye, hogy az idősebb korosztályba tartozók az „egészségügyet” az élet meghosszabbítására hivatott szolgáltatásnak tekintik. A vonatkozó statisztikákkal betáplált népeség szemében az öregedés átalakult valamiféle orvosi és kozmetikai megifjító forrásból való szüntelenül növekvő életre-mény-fogyasztássá. De még az orvosok legjobbjai is csak nehezen akadályozhatják meg, hogy páciense felismerje: a leghatékonyabb „kezelés” is egyre kevesebbet használ, pedig elviselése mind kínosabb és megalázóbb.

Néhány esztendeje az Egyesült Államokban a közegészségügyi kiadások évi tizenkét százalékkal emelkednek, vagyis a növekedés hányadosa minden más ágazaténál magasabb. Még ennél is nagyobb az első élet évekre, valamint a két utolsó évre fordított költségek emelkedésének üteme.

Bevezette és fordította Farkas László